

BOGDAN TIRNANIĆ

Beograd za početnike

Bedeker kroz nostalgiju

Beograd
2012
DERETA

NAŠI UNIVERZITETI

U Beogradu postoje razna sveta mesta, ali, izuzimajući crkve, druge hramove, spomenike i zgrade društvenih organizacija, jedan je bioskop već decenijama ovdašnje profano svetište broj jedan u koje će vam se zakleti svaki iskreni vernik kinematografske religije. Reč je, naravno, o bioskopu „20. oktobar“ u Balkanskoj ulici. Pripadnike svih elita verovatno zapanjuje tvrdnja da je ovaj bioskop centralna kulturna institucija grada jer u njemu, poznato je, nikad nije prikazan neki tzv. umetnički film, uključivši tu i epohalne domaće gnjavaže. U bioskopu „20 oktobar“ tradicionalno se prikazuje đubre, to jest najbolji filmovi na svetu. On je poslednji beogradski bastion narodne umetnosti, i kada neko hoće da sredi ovaj narod, on bombu pod mišku pa u bioskop „20. oktobar“.

Zato kompletna priča o bioskopu „20. oktobar“ ne sme da zaobiđe podatak kako je, silom urbanističkih ili nekih drugih prilika, zgrada u kojoj je on smešten jedini spomenik šestoaprilskog stradanja Beograda pošto njen deo iz Ulice narodnog fronta nikada nije obnovljen. Nemačka bomba koja je pogodila tadašnji „Luksor“ uništila je, o istom trošku, i čuvenu kafanu „Trokadero“.

Pre rata je to bila kompletna kuća zabave. U podrumu se nalazio bar, na krovu zgrade postojala je letnja terasa,

a dve dvorane bile su namenjene, osim za prikazivanje filmova, različitim drugim sadržajima: igrale su se tu opere i ostali komadi sa pevanjem i pucanjem, dok je posebno ostalo zapamćeno gostovanje Žozefine Beker. O velikom utisku koji je njena igra u kostimu od banana ostavila na tadašnji Beograd pričao nam je lično ondašnji vlasnik bioskopa, dopuštajući da naslutimo kako je bilo nešto između njega i tamnopute pevačice. Poslednji Žozefinin dolazak u Beograd, pre petnaestak godina, prilično ga je razalostio jer nije imao pristojno odelo da ode na njen koncert, priređen, inače, u dobrotvorne svrhe. U kafani „Grmeč“ taj je stub-osnivač naše moderne kulture bio poznat kao čika Dragi i po njemu su se navijali časovnici: stizao je u lokal tačno pet minuta posle završetka noćne emisije *Glas Amerike* za jugoslovenske slušaoce. Nikada nije tražio da mu platite špricer; smatrao je da ste gospodin koji ne zaboravlja svoje dužnosti.

Posleratna kulturna istorija „20. oktobra“ počela je, verovatno, dana koji se nalazi u njegovom imenu, i, po svemu sudeći, nekim filmom Ričarda Torpa o Tarzanu. No, pravu je famu bioskop stekao na samom početku pedesetih godina, kada je u njemu mesecima prikazivan *Bal na vodi* Džordža Sidnija, film koji je u to sirotinjsko vreme ekonomske blokade preokrenuo mnoge savesti i borio se protiv dogmatizma prikazujući sve koristi i blagodeti kupanja, na koje nas je davno upozoravao Jova Zmaj: Ester Vilijams dokrajčila je zauvek modu određenog tipa brkova, a o doprinosu Harija Džejmsa govorićemo nešto kasnije. Redovi pred bioskopom „20. oktobar“ bili su tada danonoćni u bukvalnom smislu reči i protezali su se sve

do Terazija, pa niz Prizrensku, gotovo do Zelenog venca: ceo beogradski narod zavideo je tada onom tipu, danas poznatom novinaru, koji je stanovao iza platna u donjoj sali i koji je svaki dan pred spavanje gledao *Bal na vodi*, i to još naopačke. Slična se situacija tokom decenije ponovila više puta i na budućim istoričarima kulture ostaje zadatak da utvrde kako je to beogradska publika znala da isprva, nikad ne pročitavši *Filmsku kulturu* Bele Balaša u izdanju Komiteta za kinematografiju FNRJ, oseti da su kaubojski filmovi, kriminalističke priče, melodrame sa mačevanjem i Stjucom Grendžerom, avanturistički spektakli o gusarima i svo to – kako se govorilo – ogavno komercijalno sranje najbolje što joj filmska umetnost uopšte može pružiti.

Bioskop „20. oktobar“ postao je, i ostao, prava škola velikih filmskih znalaca, i mnogi od onih što su tokom pedesetih i šezdesetih godina u njemu grickali semenke mogli bi i dan-danas mirne duše da bilo gde – recimo kod profesora Petrića na Harvardu – doktoriraju na Džonu Fordu, Raulu Volšu, Hauardu Hoksu, Serđu Leoneu, Donu Zigelu, Semu Pekinpou, baš kao što klinici koji danas tamo svraćaju prvi otkrivaju Filipa Kaufmana, Dika Ričardsa, Ričarda Sarafijana, Pitera Fondu, Džona Milijusa (ovo je ogavna laž – *Dilindžer* je prikazan u bioskopu „Odeon“) i hladno sipaju teorije o filozofiji i esteticici kung-fu filmova. Devedeset odsto značajnih svetskih filmova prikaže se, ako ikada stignu do nas, u bioskopu „20. oktobar“, no kako je u ovoj kulturi poremećaj kriterijuma trajna boleština, to ostaje neprimećeno i zato ovaj bioskop može, sada već duže od četvrt veka, da vrši i jednu mnogo značajniju funkciju: u njemu usamljeni mladići postaju ljudi i postaju gordi na

svoj autsajderski položaj, koji im u životu ne nudi ništa drugo osim da jedne snežne beogradske noći iz „20. oktobra“ izađu sa devojčicom koja traži oslonac u ovom surovom svetu. Ko nije ljubio u bioskopu „20. oktobar“, taj ne zna šta je slatkoća življenja.

Na našem nesavršenom svetu stvari su ipak uređene najbolje kako valja: „U ovoj zgradi sam“, reče nedavno jedan uspešni četrdesetogodišnjak, „završio dva fakulteta.“ Na tvrdnju svoje prijateljice kako se prokleti fakulteti nisu nikad nalazili u toj zgradi, on uzvratu uz smešak: „O, da – ‘20. oktobar’ i ‘Indeks.’“ Zgrada nekadašnjeg „Luksora“, na koju naiđete čim stignete da osvojite Beograd, imala je za beogradske mladiće i tu životnu funkciju što je u njenom podrumu godinama funkcionisao famozni „Indeks bar“, studentsko sastajalište u kome su džezeri, zalučeni trubljenjem Harija Džejmisa, našli podzemno utočište nakon što ih je jedan napredni pisac člankom u *Mladom borcu* optužio da kvare narodnu omladinu tom razbludnom svirkom koja, naravno, nema veze sa našom stvarnošću. Pisac je kasnije postao disident, a džezeri su se raspršili po Evropi da duvaju u pleh i sanjaju vremena kada je na Terazijama postojao javni klozet, koji je na intervenciju onog naprednog pisca, kasnijeg disidenta, srušen kako bi se mladež sačuvala od pogubnog društva „Gelender“ – sve samih giliptera u „frula“ pantalonama.

„Indeks“ je zatim postao rezervat prvih rokera, hram „pratravoltizma“ i kruna beogradskih igranjaca, oblika narodne zabave koji je u međuvremenu potpuno iščezao: tu su se dokazivali svi Tarzani i sve Dare Nijagare, o kojima je Vladimir Pogačić snimio film *Subotom uveče*, sme-

stivši radnju najbolje priče tog omnibusa na terasu bioskopa „20. oktobar“. Onda je tu obnovljeno Akademsko pozorište, iz koga će se ispiliti sve kasnije avangarde (plus nešto derijergarde). Nedostajalo je samo nešto, no i to je stiglo na prelazu decenija, oko šezdesete: „Mala Moskva“, prvi (i godinama poslednji) snek u strmoj Balkanskoj i na brdovitom Balkanu, u kome su ondašnji vlasnici čitavog svog vremena, umetnici gluvarenja kao beogradskog načina življenja, provodili kišna popodneva, vežbajući da, zadigavši kragnu šušlavca, gledaju u mrak koji se spušta čeličnom odlučnošću svojih ljubimaca sa platna bioskopa „20. oktobar“, gde se i danas filmovi vrte od jedan, tri, pet, sedam i devet (donja sala) i dva, četiri, šest i osam (gornja sala). Bioskop „20. oktobar“ vas čeka.

STIL ŽIVOTA

Kada je jedan, danas enormno popularan pisac stigao u Beograd na zanat odmah je, kao bistro dete, shvatio da se pod hitno mora naučiti *gluvarenju* jer se time očito bavi znatan procenat stanovnika prestonice. On, doduše, tada nije znao da se to tako zove, ali baš ga je i bilo briga: prosto, svidelo mu se.

A kome se, uostalom, ne bi svidelo da u vreme koje za to nije predviđeno, oko podne, radnim danom, šparta ulicama, blene u izloge, zaviruje u kafane i pridržava leđima bandere, slobodno birajući samo one na sunčanoj strani ulice. Ništa lakše. Našem se piscu učinilo da je to idealan način bezbolnog švercovanja kroz život, posebno za provincijalca koji u Beogradu poznaje samo četiri memljiva zida neke sobice na Zvezdari (WC u dvorištu, zna se). Ali, ipak, čudilo ga je što se gluvarenju odaju i pedigrirani Beograđani, žrtvujući toj strasti dobar uspeh u školi ili čari toplog roditeljskog doma u one vetrovite dane kada je već i goli opstanak na singidunumskim sokacima stvar na koju i psi lutalice misle sa jezom i gorčinom.

Ubrzo je shvatio kako se poduhvatio teškog zanata, to jest da je gluvarenje sve drugo samo ne izbor u nedostatku drugog izbora: ono je, naime, stil života. Kao stil života, gluvarenje je bilo sušta suprotnost klasičnom bes-

posličenju. Jedan od najpoznatijih današnjih, poslednjih beogradskih gluvara jeste naš najzaposleniji filmski i televizijski montažer, vrhunski radnik dakle, dok je, s druge strane, velika epoha gluvarenja vezana i uz ime jednog od ovdašnjih najpopularnijih glumaca srednje generacije, inače rodom sa Čubure, koji je znao da u toku dana prošparta čitav grad, sve kao tražeći po kafanama nekog koga tamo sigurno nema. Slava najvećeg gluvara pripada pak onom danas uvaženom činovniku (uža specijalnost: spoljna trgovina) i ocu porodice, koji je svojevremeno mogao postati slavan kao član *Medijale*, no koji je hladno batalio umetnost da bi se – uz razgranatu praksu – posvetio teoriji gluvarenja, koje je, po njemu, način da se živi u intimnom dodiru sa čitavim gradom, i, još više, način da se živi otvoreno, sa svakim i svuda, na stalno otvorenom tržištu poznanstava i događanja, po možda previsoku cenu da se zauzvat ne dobije ništa i ostane sam. Čuveni gluvari poznavali su praktično celi celcijati Beograd, te nije čudno da je pisac kojim smo otpočeli ovu priču napisao možda najbolje romane o savremenom Beogradu. Biti spreman i na ulici – to je sve.

Ako je danas, premda i dalje prisutno, gluvarenje ipak u opadanju, onda je to samo rezultat promene u životu čitavog grada. Nekada je Beograd bukvalno živeo na ulicama: kafa se pila ispred kućnih kapija, na šamlici, sa komšijama, tu se katkada i jelo, do kasno u noć pikao se fudbal (model „krpenjača“) i odvaljivali prsti o tursku kaldrmu zarad nedostatka propisne opreme, lokalno pivo u bezbrojnim kafanskim baštama sa nizovima raznobojnih svetiljki, dok se svake večeri takozvani „siti“ pretvarao u šetali-

šte koje je svoj epicentar imalo u Ulici kneza Mihaila, gde se nalazila takozvana štrafta, ono što drugi zovu korzo.

Taj se korzo razlikovao od svih koje poznajete jer nije imao „zavičajne klubove“, te skupove izgubljenih u tuđem (fol) velikom svetu, već samo „društva“ – svaka kompanija bila je otvorena, a u članstvo je ufuur vodio isključivo preko teških kvalifikacija. Štrafta je bila mesto gde ste se mogli kvalifikovati za prvu ligu. Bilo je, opet, raznih liga. Na ćošku kod „Ruskog cara“, koji će uskoro – kako ćujemo – dobiti stari izgled (što je dokaz kako nam neke stvari dugo putuju iz dupeta u glavu), formirana je još ranih pedesetih prva beogradska švalerska liga, stil prepadanje. Njeni najpoznatiji šampioni otperjali su kasnije u (stvarno) veliki svet iz koga su se ubrzo vratili mrtvi. Drugi su došli do zaključka da je prepadanje riba nespojivo sa radnim vremenom od sedam do tri, misli se na radno vreme u ribnjaku, pa su se odali *valjanju*, posebnoj beogradskoj disciplini slobodne trgovine po kapijama; počelo je sa uvališkom štofova od koprive naivnim provincijalcima, a završilo se valjanjem „originalnih“ slika naših naivaca po raznim inostranstvima. Jedan od naših najpoznatijih valjatora umro je kao cenjeni galerista u Italiji, ostavivši iza sebe autobiografiju pod naslovom *E, moj ofucani gangsteru*.

Na uglu kod Francuske ćitaonice i predstavništva „Er Fransa“ okupljali su se ćlanovi superzajebantske lige, pa se prolazak tim delom Knez Mihailove nije preporučivao ukoliko ste u društvu devojke na koju tek bacate kuke: moglo bi vam se dogoditi da besprekornim udarcem šutnete zgužvanu novinu, kad tamo – cigla. Jedini ćošak gde se u ovoj ulici i dalje okupljaju ljudi, uglavnom rokerski

„nju vejev“, jeste skver kod Akademije nauka i Američke čitaonice, no sada se to čini iz sasvim drugačijih razloga nego nekad, kada se tu nalazio hotel „Grand“ sa svojom poznatom kafančinom ka kojoj su gravitirali snagatori iz svih krajeva grada. Kod Engleske čitaonice, dva bloka dalje, nalazila se poslastičarnica „Kalemegdan“, ispred koje se okupljalo verovatno najšarenije društvo, svi oni koji su izbegavali usku specijalnost: tu se pio liker, obično zeleni ili žuti, oba izvanredni purgativi, pričalo o Elvisu i Rožeu Vadimu i stvarali najluđi planovi kako dospeti na naslovnu stranu upravo pokrenutih *Večernjih novosti*, pa je, u cilju toga, ovde i isplanirana prva krađa jednog motornog vozila u Beogradu. Radilo se o jednoj vespi, ali ne onoj koju je vozila Beba Lončar u filmu *Ljubav i moda*.

I najzad, na uglu kod tadašnje Likovne akademije (danas FLU), na kamenim ispustima te lepe zgrade u čijim se nekadašnjim dućanima učio večernji akt, bilo je stecište onih sa umetničkim ambicijama. Tu su se, pored kosmatih tipova sa velikim blokovima, mogli videti mnogi budući glumci, čija se škola nalazila nedaleko, u zadnjem prolazu robne kuće „Mitić“, tamo gde su se unosili tada veoma moderni linoleumi, pa onda oni koji su planirali da počnu sa pisanjem čim uhvate malo slobodnog vremena, muzikanti i neki koji se danas bave filmom, plus pokoja zgodna curica na putu ka Činečiti i svetskoj slavi. Razmenjivali su se primerci predratnih izdanja Ničea, Špenglera i Berđajeva, strpljivo skupljala kinta po kinta za litar garantovano prirodnog crnog vina sa eksplozivnim punjenjem kod Proke i Nemanje, u bifeu „Plavi Jadran“, koji danas služi kao stovarište praznih pivskih flaša i kao

sećanje na ulaz u nekadašnji prvi „državni“ disko-klub „Adrijatik“, koji je, sa svoje strane, želeo da konkuriše tada famoznom Klubu studenata umetničkih akademija, mestu sa koga su, iznervirani lošim repertoarom beogradskih bioskopa, direktno u istoriju umetnosti otišli oni o kojima i danas pišu novine uvek kada njihov dopisnik ne zna šta da počne u Parizu.

Posle je sve počelo lagano da nestaje. Junaci Knez Mihailove su ostareli, a novih je bilo sve manje: grad je postao prevelik da bi čitav stao u samo jednu ulicu, i tada je već mogao da se nazre kraj njegove legendarne otvorenosti, pa, samim tim, i gluvarenja kao stila života. Upravo u tom času beše odlučeno da se Knez Mihailova pretvori u pešačku zonu. Sada se još ne može reći da li je ta odluka došla prekasno ili prerano.

CIGANI, CIGANI...

Crvena zvezda je najveći jugoslovenski fudbalski klub, velika boljka našeg vrlog građanstva i autentično beogradski fenomen. Naravno, ove tri stvari često, gotovo uvek, idu zajedno, pa je, tako, danas nemoguće razumeti beogradsku dimenziju Crvene zvezde bez poznavanja građanske pozadine nastanka dela njene enormne popularnosti. S druge strane, upravo najbolje osobine Beograda kao otvorenog grada čine i dalje osnovu na kojoj počiva opštejugoslovenska omiljenost ovog kluba. Moglo bi se reći da postoje bar dve Crvene zvezde, i to je tačno – pod uslovom da se zanemari njena jedinstvenost. Jer, budući zaista jedinstvena, Crvena zvezda oličava i jedinstvo svojih suprotnosti: ona je uvek sačinjena od najmanje dve stvari jer joj je to sudbina kao prve druge stvari u našem posleratnom životu.

Istorijski gledano, Crvena zvezda je fenomen jer je bila druga: postojala je jedna vrsta sapuna, jedan jedini način kupovanja cica (na tačkice), posle je bio jedan trolejbus (marka „ansaldo“), onaj jedan strogi ujka izdaleka, i – dva fudbalska kluba na Topčiderskom brdu. Lako je razumljivo zašto je te daleke 1946. godine klub beogradskih studenata privukao sve one kojima je, zarad ovakvih ili onakvih razloga, iznad svega bilo do, kakve-takve, mo-

gućnosti izbora. Među takvima se našlo i mnogo „finog“ sveta, bivših trgovaca brašnom i bankarskih službenika, malih Mikica iz propalih rentijerskih porodica, bledunjavih senjačkih gospođica, kojima je trošno igralište sa drvenim tribinama u Ulici Ljutice Bogdana, nekad vlasništvo FK „Jugoslavija“, odjednom postalo poslednji simbol predratne elegancije, jedini trag šarma prohujalih vremena, onoga što je bilo pre nego što je podignut kameni, sivi stadion Partizana (koji, istini na volju, nikad nije bio njegov). Ako ne možeš da slaviš krsnu slavu, navijaj bar za Crvenu zvezdu.

Valja reći da se Crvena zvezda nikad u potpunosti nije oslobodila ovog pedigrea, te nije čudno da ona, kao svetlost muve, privlači svu građansku skorojevštinu. Pripadništvo Crvenoj zvezdi jeste potvrda položaja, značaja, društvene moći, vlasti i imanjanja, novostečenog imena, članstva u kafani „Madera“, tamo gde se radi radnja i razmenjuju uticaji. To je možda razlog što je Partizan u periodu oko 1970. godine stekao ogromnu i vatrenu publiku, vernu do fanatizma. Nekad simbol državnosti, „nedodirljivi“ klub crno-belih boja okupio je u to vreme oko sebe sve one koji su se na razne načine osetili potisnuti i odgurnuti, decu došljaka sa periferije i iz otuđenih novih naselja, gde je samo pakleno avgustovsko sunce podsećalo na zauvek izgubljeni zavičaj. Njihovo resko navijanje „Partzan, Partzan“ najavljivalo je promenu. A izgleda da su se vremena promenila: grupa uticajnih „zvezdaša“, sve sam go budža, nedavno je proterana iz „Madere“ jer novi šef sale neće više da im pozajmljuje kutlaču za pasulj domaće radinosti.